

„Vybrané příběhy“ filozofa literatury Olega Marčenka

Ivo Pospíšil (Brno)

Oleg Marčenko: *Fabulae selectae. K 60-letiju mojego dorogogo druga Leonida Vladimiroviča Uškalova*. Moskva: Aschaň, 2016. 207 s. ISBN 978-5-600-01657-6.

Dedikace ukazuje na dva sprážené osudy, které mají svůj původ na východní Ukrajině: Oleg Marčenko je profesorem Ruské státní humanitní univerzity v Moskvě, Leonid Uškalov učí v Charkově na Pedagogické univerzitě, ale oba mají stejný zájem, který může být právě dnes vědecky i jinak aktuální: témata, v nichž se prolínají Ukrajina a Rusko, konkrétně například bádání o Hryhoriji/Grigoriji Skovorodovi (1722–1794), jehož Ukrajinci považují za svého kmenového autora 18. století a Rusové zase za prvního ruského filozofa. Rozhodně jazykem jeho děl není ani ukrajinština, ale ani moderní ruština, i když je jí přirozeně blíží, neboť je to běžný literární jazyk východních Slovanů srozumitelný od 11. do 18. století a v podstatě i dnes, jenž má svůj původ ve staroslověnině, resp. církevní slovanštině, postupem času stále více kontaminované reálnou mluvenou obecnou východoslovanštinou různé provenience, jak ukazuje jeho poezie, próza i teologie a filozofie. Marčenko, který tuto knihu věnoval svému příteli od svých raných badatelských časů, pokrývá poměrně rozsáhlou, byť vnitřně koncentrovanou problematiku založenou na studiu filozofických aspektů ruské literatury. Vrací tak do hry to, co tak rád pěstoval v jistém svém období někdejší ruský formalista Boris Ejchenbaum (1886–1959), když psal svou filozofickou stať o N. M. Karamzinovi (1916) ještě před tím, než se zabýval tím, jak je udělán Gogolův *Plášť* nebo co je to iluze skazu v podání N. S. Leskova, tedy před svým ortodoxním formalistickým obdobím. Kdysi se tvrdilo, že prvním ruským filozofem byl Puškinův přítel Petr Jakovlevič Čaadajev (1794–1856), ale on byl spíše historikem a skeptickým filozofem ruských dějin, ale měl své předchůdce a Skovoroda k nim rozhodně patřil. Marčenkovy „vybrané

příběhy“ jsou hlavně o vztahu literatury a filozofie a obnažují oblíbená autorova témata, pokrývající rozsáhlý okruh problémů v nemalém časovém rozpětí (18.–20. století s jádrem v ruské klasice a moderně). Marčenko byl několikrát v Brně na mezinárodních konferencích (Gogol, kongres českých slavistů, konference o střední Evropě) a jeho vystoupení se vždy setkávala se značným zájmem.

O jedné pozapomenuté souvislosti vypráví jeho esej o Grigoriji Skovorodovi a Josephovi de Maistrovi (1753–1821), patrně nejvlivnějším z myslitelů konce 18. a první pětiny 19. století, autorovi populárních *Úvah o francouzské revoluci*, ale zvláště pro nás důležitého souboru rozmluv, de facto filozofického dialogu, *Petrohradské večery*, vyslance Sardinského království v Lausanne a později v Sankt-Petěrburgu, zednáře, trochu paradoxně katolické orientace, a špičkového konzervativního myslitele, k němuž se dnes svět vrací. To, co je u Marčenka podstatné, je hledání personální ideové návaznosti: tu nachází v osobě blízkého de Maisterova přítele Vasilije Tamary (Tomary, 1746–1814), někdejšího Skovorodova žáka ve vesnici Kavrajích, kam byl Skovoroda vyhnán z Perejaslavli. Filozofování není veřejné vystupování, ale osamělé přemýšlení a dialog s nejbližšími. Od Skovorody přes Tamaru k de Maistrovi vede linie myšlení nacházející v křesťanství tmel scelující různé proudy náboženství, sociálního myšlení, filozofie a praktické politiky. De Maistrovy Sankt-Petěrburgské večery (*Les Soirées de Saint-Petersbourg ou Entretiens sur le gouvernement temporel de la Providence, suivies d'un Traité sur les Sacrifices*. Édité. Rodolphe de Maistre, J. B. Pélagaud et Cie, imprimeurs-libraires, Lyon et Paris, 1821) v postavě Senátora evokují linii východoslovanského myšlení inspirovaného antickou, středověkem,

renesancí, barokem, byzantským Východem i latinským Západem reflektované v tvorbě Grigorije Skovorody. Samozřejmě že zde tato linie nekončí – pokračuje u F. I. Tjutčeva, F. M. Dostojevského a Alexandra Tadeuszewicze Chiždeu (rum. Hâjdău, 1811–1872), besarabsko-moldavsko-rumunsko-ruského myslitele, prakticky spíše polsko-židovského původu, rodáka z Volyně (spojeného také s Vinnicí, Charkovem a Kišíněvem, který jako lexikograf rozvíjel moldavštinu a rumunštinu a moldavsko-ruské vztahy – jeho syn Bohdan se stal známým rumunským spisovatelem), v podstatě jednoho z prvních badatelů o díle Grigorije Skovorody, a filozofujících spisovatelů 20. století.¹

Marčenko, filozof a filolog současně, rozumí textové analýze, jeho kontempace o literatuře mají historické jádro a materiálové pozadí, jeho metodologií je kombinace historizujícího a ideografického přístupu, moderní varianty Ideengeschichte.

V druhém „příběhu“ (fabula secunda) Marčenko píše o vztahu díla Gogolova a Skovorodova v pracích Dmytra/Dmitrije Čyževského/Čiževského. Právě zde vzpomíná autor svou účast na brněnské konferenci o Gogolovi, z níž vzešel samostatný svazek (Litteraria Humanitas XV. N. V. Gogol: *Bytí díla v prostoru a čase. Studie o živém*

*dědictví*²) a přednáškový kurz v rámci projektu zvaní zahraničních profesorů (bylo to v roce 2009). Mezitím se s analýzami díla Dmytra Čyževského (1894–1977) „roztrhl pytel“: máme tu nejen skvělou, reprezentativní monografii Oksany Blaškov *Česka i slovačka kultura v žytí ta naukovij spadščyni Dmytra Čyževského* (Siedlce, 2010), ale i její další knihu s Romanem Mníchem.³ Čyževskij si dobře povšiml, že zejména u pozdního Gogola, mj. v jeho *Autorské zpovědi* nebo ve *Vybraných místech z korespondence s přáteli* se vrací téma zakořenění, místa mystického sloužení zemi jako naplnění božského záměru – podobně jako u Skovorody. Spojení problémů náboženských a ekonomických je u Gogola – jakož i u Skovorody – přirozené. Podobně Skovorodova a Gogolova idea outsiderství, klíčového místa lidí, kteří stojí jakoby stranou hlavního proudu a kteří fakticky dělají dějiny, je živá i u N. S. Leskova.

Sókratovské téma u Dostojevského obsahem třetí vyprávěnky (fabula tertia). Marčenko hledá kořeny zájmu Dostojevského o Sókrata v padesátých letech 19. století, stejně jako v tom, že si Dostojevskij uvědomoval svou fyzickou podobu se Sókratem v jeho tradičních vyobrazeních. Klíčovost Sókrata jako prvního filozofa v našem slova smyslu, tedy samostatného myslitele, který se neohlíží na společenská přikázání, má u Dostojevského řadu ohlasů, včetně výroků staršího Verchovenského z *Běsů*, Raskolnikova, Svidrigajlova. V návaznosti na polemiky ruského filozofa Vladimira Franceviče Erna (1872–1917) s filozofy časopisu Logos ukazuje na stěžejní význam Dostojevského v otázce „kulturní složitosti“ i na úkoly, které si v tomto smyslu stanovil autor

1 Viz naše recenze a ohlasy: *Teorie jako pokus o ukotvení a uchopení. Hryhorij Skovoroda v hledáčku ukrajinské, německé a ruské literární vědy*. Teória umeleckého diela 3. Ed. Viera Žemberová. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Prešov: Prešovská univerzita, 2008, s. 71–78; *Starší východoslovanská kultura a myšlení jako demiurg modernosti (Inspirující dílo Hryhorije Skovorody)*. Oleg Viktorovič Marčenko: Grigorij Skovoroda i ruskaja filosofskaja mysl XIX–XX vekov. Issledovanija i materialy. Moskva, 2007. Slavica Slovaca 43, 2008, č. 2, s. 171–174; *Fundamentální německá práce o Hryhoriji Skovorodovi z hlediska ontologické poetiky*. Elisabeth von Erdmann: Unähnliche Ähnlichkeit. Die Onto-Poetik des ukrainischen Philosophen Hryhorij Skovoroda, 1722–1794. Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Neue Folge. Begründet von Hans-Bernd Harder und Hans Rothe. Herausgegeben von Karl Gutschmidt, Roland Marti, Peter Thiergen, Ludger Udolph and Bodo Zelinsky. Reihe A: Slavistischer Forschungen. Begründet von Reinhold Olesch, Bd. 49. Köln – Weimar – Wien: Böhlau-Verlag, 2005. Slavica litteraria, X 9, 2006, s. 271–273; *Minus pasos ta apologetyka. Daryna Tetryna: Hryhorij Skovoroda – ukrajins'kyj pys'mennyk, filosof i pedagog*. Kyjiv – Mjunchen: RVA „Triumpf“, 2002. Slovo i čas (Kyjiv), 2004, č. 5, s. 76–78.

2 Litteraria Humanitas XV. N. V. Gogol: *Bytí díla v prostoru a čase. Studie o živém dědictví*. Eds. Josef Dohnal – Ivo Pospíšil. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, 2010.

3 Viz naši soubornou recenzi *Důkladná revize, srovnání a rehabilitace jako záloha pro budoucnost. Roman Jakobson a Dmytro Čyževskij*. Oksana Blashkiv – Roman Mních: Dmitrij Čiževskij versus Roman Jakobson. Redakcja tomu: Roman Bobryk. Opuscula Slavica Sedlce, tom VI. Siedlce: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlceach, Wydział Humanistyczny, Instytut Neofilologii i Badań Interdyscyplinarnych, Instytut Kultury Regionalnej i Badań Literackich im. Franciszka Karpińskiego, 2016. Novaja rusistika 10, 2017, č. 1, s. 98–103).

prvního ruského filozofického románu *Ruské noci* (1844) Vladimir Odojevskij – sókratovské symposion je klíčové v *Bratřech Karamazovových*. Vše autor spojuje i s faktem, že se Dostojevskij stylizoval do postavy Sókrata i v návaznosti na zmíněnou fyzickou podobu, jak o tom svědčí vzpomínky současníka na zasedání osudového kroužku Petraševského.

Ve čtvrtém příběhu (fabula quarta) zkoumá Marčenko reflexi osobnost a učení Lva Tolstého v ruské filozofii počátku 20. století, mimo jiné v díle S. Franka, P. Florenského, D. Merežkovského, Vladimira Erna aj., religiózních filozofů různé ideové evoluce dílem spjatých se sborníkem *Vechi* (1909), většinou těch, kteří po roce 1920 emigrovali nebo již dříve zemřeli nebo byl vyvezeni na „lodi filozofů“ (1922) ze sovětského Ruska, mimo jiné analyzuje proslulý sborník *O religii Lva Tolstogo* (1912).⁴ Překvapivé je, jak málo se zde studují starší souvislosti tolstojovství, včetně českých kořenů u Petra Chelčického jako široký proud asijského původu, který patrně, jak Rusové rádi tvrdí, zasáhl zprostředkovaně i reformní snahy vrcholného evropského středověku včetně Wycliffa a Husa. Ve spojitosti s tím, že referát na toto téma přednášel Marčenko v Římě, kam, jak píše, přijel z Říma třetího, odkazuje k románu Viktora Pelevina „T“, kde se tato tematika objevuje ve snové vizi (nicméně

hloubku filozofického základu Pelevinovy tvorby bych nepřeceňoval).

Od pátého příběhu (fabula quinta) se Marčenko pohybuje při zkoumání Skovorody směrem k teologii. Projevuje se to již ve studii o Pavlovi Florenském a Vladimíru Ernovi a Skovorodovi; i v esejí o Skovorodovi a cestách ruského bohosloví (Florovskij – Florenskij) ukazuje, jak se Skovorodou zabývala právě filozofie období ruské moderny počátku 20. století, kdy je patrný „velký obrat“ v ruském uvažování, jenž byl posléze násilně přerušen a již se vlastně v této síle nikdy nevrátil. Takto je zaměřen ještě esej o exlibris Pavla Florenského od V. Favorského a také slova při prezentaci akademického vydání Sebraných spisů Grigorije Skovorody (2010).

Skovoroda jako klíčová postava svazku, filozof, teolog a literární umělec, jehož pokládají za svého Ukrajinci i Rusové a jehož myšlení se jako červená nit vine po celé ruské 19. a část 20. století, představuje také návaznost na antiku, středověk a renesanci a humanismus a je spojnicí Východu a Západu nejen ve filozofii. Na jeho pozadí oživil Oleg Marčenko – a nikoli poprvé – bohatství ruské náboženské filozofie období stříbrného věku a její sepětí s literaturou: snad nikde v žádné národní literatuře a žádném období nebyla literatura tak proniknuta filozofií jako právě tehdy. Navíc sám Oleg Marčenko, jeho přítel, jemuž své dílo věnoval, a další lidé s tradicemi doněckých a charkovských filozofických a literárněvědných škol, představují přirozený společný východoslovanský základ ukrajinské a ruské myšlenkové tradice, její návaznost a vzájemné prostupování, jejíž kořeny takto znovu odhalují a rekonstruuji. Nemyslím, že to má význam pouze historický.

4 Viz o tom také v našich studiích: *Individualita a proud: Lev Tolstoj a ruská moderna*. In: *Problémy ruskej moderny*. Nitra: Vysoká škola pedagogická, 1993, s. 95–103; *Double Réfraction. La mort de Tolstoj en Bohême et en Moravie*. Revue des Études slaves 81, 2010, č. 1, Tolstoï 1910. Échos. Résonances. Interprétations, s. 53–70; *Lev Tolstoj mezi tradicí a modernou a Tolstojovské marginálie* ve svazku *Ruský román znovu navštívený*. Brno: Nadace Universitas, 2005.

prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc.

Ústav slavistiky

Filozofická fakulta, Masarykova univerzita

Arna Nováka 1, 602 00 Brno, Česká republika

ivo.pospisil@phil.muni.cz